

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND PROCESUL DE ROMANIZARE: SPAȚIUL CARPATO-DANUBIAN

CRISTINA COCIȘ MĂRGINEAN

Evoluția cultural-istorică a societății din sud-estul Europei a depins de-a lungul veacurilor de o serie de factori ambientali și istorici, de capacitatea de adaptare la mediul înconjurător a omului, de puterea de a crea în acest scop unelte, arme, locuințe.

Această evoluție a privit îndeaproape așezările omenești existente de-a lungul paralelei climatice pe care se află și spațiul carpatic, iar procesul de occidentalizare al civilizației de pe meleagurile noastre se conturează încă de la începutul epocii fierului prin pătrunderea elementelor italice ale culturii *villanova*¹. Mai apoi, populațiile așezate în spațiul carpato-danubian din perioada antichității, înainte de cucerirea militară a lui Traian, au avut o cultură înfloritoare fiind în strâns contact cu populațiile așezate în vastele văi ale bazinului Mării Egee sau cu populațiile din imediata apropiere geografică ori cu care au intrat în contact direct sau indirect. Sunt bine cunoscute

¹ Accademia Română, *Istoria Românilor I*, Editura Enciclopedică, București, 2001. Villanova, cultură din prima epocă a fierului din Italia (900 – 500 î.Ch.) denumită astfel după satul Villanova aflat în apropierea orașului Bologna unde a fost descoperit un cimitir de incinerare specific acestei epoci.

cetățile de la Tomis și Callatis, la început centre comerciale și mai apoi înfloritoare centre urbane ce prin activitatea lor au iradiat spre întreg teritoriul dacic un intens flux de mărfuri, oameni și idei, incluzând astfel zona în circuitul civilizației mediteraneene². La sfârșitul secolului al VII-lea î. Ch., regiunile danubiene au fost atinse de expansiunea sciților ce dețineau o formă avansată de organizare tribală a căror prezență a lăsat dovezi tangibile cu precădere pe teritoriul podișului Transilvaniei³. În jurul secolului al III-lea î. Ch., teritoriile balcanice au fost invadate de numeroase triburi celtice invazie care, după părerea lui Vasile Pârvan, pare să nu fi constituit un eveniment de o importanță majoră⁴, dar care și-au lăsat amprenta originală și inedită asupra culturii materiale a dacilor. Începând cu secolul al II-lea, relațiile comerciale cu populațiile italice se conturează tot mai mult în spațiul carpatic, precum o mărturisește prezența numeroaselor vase de bronz de factură italică descoperite în unele centre urbane dacice⁵ și mai apoi monedele ce atestă fără urmă de îndoială, deja din a doua jumătate a secolului al II-lea î. Ch., contactele cu romanii din Macedonia⁶.

Marele istoric Vasile Pârvan susținea în cadrul conferințelor ținute la Universitatea din Cambridge că romanitatea noastră apare nu ca efect exclusiv al unui act invadator, cuceritor, de pe vremea lui Traian, ci se integrează într-un

² Emil Condurachi, *Miraculoasa lume a tracilor*, în *Strămoșii poporului român geto-dacii și epoca lor*, coord. C. Popișteanu, București, 1980.

³ IR, I, p. 155.

⁴ Vasile Pârvan, *Dacia. An Outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian Countries*, Cambridge University Press, 1928.

⁵ Cf. Mărioara Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979.

⁶ Sunt destul de frecvente și monede republicane din secolul al III-lea î. Ch., în timp ce sunt destul de puține cele imperiale până la cucerirea Daciei. Vezi Mărioara Turcu, *op. cit.*, p. 165.

proces mult mai întins și mai complex în spațiu și timp, pregătit cu multe veacuri înainte și desfășurându-se pe tot cuprinsul teritoriului de la bazinul Dunării⁷. Cele două secole precedente cuceririi romane reprezintă perioada de cea mai mare înflorire a civilizației autohtone de la nordul Dunării, atestată de calitatea și de cantitatea manufacturilor din metal și ceramică, de densitatea și de complexitatea construcțiilor, perfecționarea uneltelor agricole și, nu în ultimul rând, de prezența masivă a monedelor grecești și romane. Probabil că în această perioadă au avut loc și unele transformări marcante în sânul societății geto-dacice, astfel că, alături de tradiționala comunitate agricolă, se afirmă acum și proprietatea privată⁸ care a dus foarte curând la o tot mai evidentă diferențiere socială și la constituirea unei adevărate clase conducătoare ce deținea puterea economică și politică. Expresia tangibilă a evoluției structurii societății geto-dacice a fost înființarea organismelor statale unitare⁹.

Această înflorire atrage din ce în ce mai mult pe acei “mercatores” (negustori) ce pe vremea lui Burebista pătrundeau în Dacia și care odată cu “marfa” de vânzare, aduceau cu ei și informații despre lumea romană a lui Iulius Caesar. Acești negustori deveneau, cu sau fără voia lor, chiar informatori ai Imperiului și dădeau socoteală despre starea economică a populațiilor cu care intrau în contact, despre nivelul de trai, despre organizare și de cultură. Conviețuirea lor cu dacii îi puneă în situația de a deveni destul de apropiați pentru a începe să le câștige încrederea, având astfel acces la informații sau

⁷ George Lăzărescu, *Prezențe românești în Italia*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.

⁸ Cf. I.R., I, p. 271 și următoarele.

⁹ Teresa Ferro, *Latino e lingue balcaniche nella formazione del romeno*, Cooperativa Universitaria Editrice Catanese di Magistero, Catania, 1992.

locuri rezervate, la bogățiile pe care geto-dacii le dețineau și, de ce nu, la informații ce priveau nivelul de pregătire al armatei de pe teritoriul vizat. Argumentele aduse în favoarea acestei opinii sunt numeroase și cu o solidă susținere științifică. Contactul material și cultural cu populațiile italice a fost unul direct și firesc. Toate acestea îl determină pe Vasile Pârvan să susțină că penetrarea romană își are apogeul în momentul înfrângerii lui Decebal de către Traian și în niciun caz începutul¹⁰. În momentul în care Domițian (81 – 96 î. Ch.) a consimțit să facă pace cu Decebal, înainte de a-l învinge cu adevărat, regele dac îi cere nu numai subsidii ca rege “clientelar” al Imperiului, ci și ingineri și meșteri, instructori militari și metalurgiști romani. “Nu este de altfel decât o continuare a politicii pe care Burebista și Cotiso, cu mai bine de un secol înainte, au trebuit să o practice. Așadar când după Domițian și Traian, veteranii încep să se așeze aici, a fost o atât de mare creștere a romanismului în toată țara, încât nu numai teritoriile rurale ale orașelor, dar înseși aceste orașe începură să se romanizeze, acceptând sărbătorile romane (Rosalia) și limba romană”¹¹.

Bogată și frumoasă, noua provincie romană devine în mod firesc, după obiceiul roman, cămin primitiv pentru veteranii legiunilor care au cucerit Dacia; căci Traian, găsindu-se în posesia unei regiuni de importanță strategică și economică a Daciei, luă măsurile necesare pentru a-și asigura o cât mai bună stăpânire. Acesta este motivul pentru care Traian decide aducerea în Dacia a unui însemnat număr de *coloni romani*, chiar și din cele mai îndepărtate provincii ale Imperiului,

¹⁰ Vasile Pârvan, *Dacia, civilizațiile antice din țările danubiene*, ediția a IV-a, adnotată și tradusă după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe, Editura Științifică, București, 1967, p.149.

¹¹ Vasile Pârvan, *op.cit.*, pp. 148-150.

întrucât cuvântul *roman* în timpul lui Traian avea aceeași extensiune semantică precum întinderea geografică a Imperiului¹². Elementul militar a avut o importanță covârșitoare, nu numai din punct de vedere strategic, dar și din punctul de vedere al colonizării civile. În general, rolul trupelor militare în procesul de romanizare a fost important pe tot teritoriul Imperiului, dar este foarte probabil ca, în procesul de romanizare a clasei rurale dacice, aceste trupe atât de numeroase în regiune, să fi jucat un rol covârșitor, fundamental. Poate chiar acesta este motivul pentru care elementul militar este atât de bine reprezentat în numeroasele epigrafi¹³. În momentul terminării serviciului militar, mulți dintre soldații legiunii a XIII-a Gemina își făureau o familie, iar cu pământul primit ca recompensă pentru serviciul acordat deveneau agricultori, locuitori siguri și fideli ai provinciei. Despre această viață stabilă și continuată pe teritoriul Daciei ne stau mărturie numeroasele inscripții, construcții civile și militare de tot felul, diferitele ateliere meșteșugărești, cărămidării, terme, conducte de apă, inscripții și monumente sculpturale. Cărămizi și țigle cu ștampilele legiunii a XIII-a Gemina sau inscripții s-au găsit pe cursul inferior al Mureșului, la Micia, Bulci, Sânicolau Mare, Cenad ca și pe valea Cernei ori chiar în sudul Olteniei¹⁴.

¹² Luminița Fassel, Rudolf Windisch, *Gino Lupi. Romania Antica e Moderna Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumäniens*, Balkan-Archiv, Band 9, Wissenschaftliches Verlag A. Lehmann, Würzburg, 1994; Eutropius, VIII, 6, 2: *Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas*.

¹³ *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. I adunate, însoțite de comentarii și indice, traducere în românește de Ioan I. Russu, Editura Academiei, București, 1975, prefață de Ștefan Pascu.

¹⁴ Mihail Macrea, *De la Burebista la Dacia postromană*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

Caracterul eterogen al coloniștilor romani este destul de evident și reiese cu precădere din studiul divinităților, al monumentelor sculpturale și al ceramicii, al riturilor și ritualurilor de înmormântare, precum și din trăsăturile altor elemente ale culturii materiale și spirituale. Totul dovedește amalgamul etnic, cultural și religios pe care și-a pus amprenta puternică limba latină și modul de viață roman. În general romanizarea a fost acel proces prin care s-au înlăturat diferențele dintre localnici, vorbitorii de limbă latină și coloniști, pe planul culturii materiale, al vieții politice și religioase, avantajată fiind mai ales de rețeaua de drumuri extrem de bine orientată în spațiu și foarte bine realizată, străzi ce au legat provincia Dacia de restul Imperiului¹⁵, iar limba latină s-a impus astfel ca singură limbă de comunicare¹⁶. Trăsătura esențială, definitorie și poate cea mai evidentă rezidă în dispariția treptată a graiurilor autohtone și înlocuirea lor cu latina populară ce a devenit nu numai o limbă a comerțului, dar și un țel de atins pentru că aceasta a devenit cea mai rapidă și mai eficientă cale spre făurirea unui trai mai bun, a unui rang social superior și deschidea accesul la o cultură mai rafinată, deci la o prosperitate până atunci necunoscută lumii dacice. Acolo unde factorul prestigiu nu reuși să acapareze masele, precum în spațiul cultural grecesc, limba latină nu a fost utilizată pe scară largă. Tot la fel, latina nu a fost asimilată de populațiile aflate la polul opus, adică mult prea înapoiate sau mult prea izolate

¹⁵ Giacomo Devoto, *Storia della lingua di Roma*, Editura Cappelli, Bologna, 1991.

¹⁶ Compoziția etnică a populației rezidente în Dacia după cucerirea romană este în detaliu analizată de către Constantin Daicoviciu în *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, pp. 119-165, și în mod mai sintetic de către Dumitru Protase, *Autohtonii în Dacia* vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1980, p. 232.

pentru a fi în stare să recunoască avantajele sau prestigiul pe care latina îl conferea indivizilor sau comunităților latinofone¹⁷.

În concluzie, noțiunea de “romanizare” include două aspecte fundamentale: colonizarea teritoriului daco-getic cu populație romanizată latinofonă și asimilarea băștinașilor geto-daci, în măsura în care aceștia au început să-și însușească limba latină, felul de viață roman, au preluat obiceiurile și civilizația romană, schimbându-și astfel mentalitatea și însăși ființa lor etnică. Cert este că în Dacia, romanizarea, sub ambele aspecte menționate, a fost pe deplin posibilă și a devenit o realitate demonstrabilă documentar.

Născut din contopirea populațiilor geto-dacice cu coloniile romani, aflat la marginile Imperiului, la o răscruce de drumuri între Orient și Occident, poporul român a fost supus celor mai numeroase și primejdioase încercări ale istoriei. Așa se face că arcul de timp cuprins între sfârșitul secolului al III-lea și secolul al X-lea a rămas în istoria poporului român acoperit de țolul negru al uitării. Și dacă descoperirile recente ale arheologiei au restituit acestei perioade istorice fragmente răzlețe ale lumii de atunci, rare și unice¹⁸ sunt mărturiile scrise despre populațiile romanizate aflate la nord de Dunăre. Marile migrații și întinderea imensă a Imperiului Roman a început să facă tot mai anevoioasă apărarea regiunilor aflate spre granițe, ceea ce a dus la retragerea trupelor împăratului Aurelian din Dacia¹⁹, între 271 și 275. Stabilirea din nou a frontierei pe linia

¹⁷ Iancu Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

¹⁸ Referiri istorice la latinii de la Dunăre sunt foarte puține și fac parte din relatările de război dintre populațiile migratoare și armatele romane și bizantine, populații ce ajungeau la Marea Neagră în marșul lor spre Europa Occidentală.

¹⁹ Intenția părăsirii Daciei a fost manifestată încă de pe vremea lui Hadrian (76-138), predecesorul lui Traian, însă importanța economică și politică a provinciei l-au determinat să renunțe. *I.R. I*, p. 115.

Dunării, după retragerea aureliană, a constituit începutul unui nou sistem de relații politico-economice cu teritoriul fostei provincii Dacia, sistem încă nu pe deplin cunoscut pentru perioada dintre domniile lui Aurelian și Dioclețian. Evidente sunt însă intențiile Imperiului Roman de protejare a zonei nord-dunărene, din interese de natură politică, dar și economică²⁰. Bogăția resurselor și ușurința obținerii lor prin prezența populației romanizate constituia un continuu punct de atracție și interes. Acesta este motivul pentru care, deși teritoriile nord-dunărene au fost “abandonate”, prezența sporadică a trupelor romane nu a încetat să existe²¹. Situația Imperiului devenea tot mai critică odată cu apariția și cu înmulțirea diverselor triburi de populații migratoare ce invadeau din ce în ce mai violent Imperiul și așa fragil și dezorganizat. Triburile de origine germanică și sarmatică, ce, deși nu reprezentau o amenințare serioasă, au contribuit la îngreunarea circulației mărfurilor și deci la o sensibilă împovărare a sistemului imperial, apoi hunii cu invaziile lor violente și distrugătoare, care cu toate acestea nu reușiseră să zdruncine așezările autohtonilor din spațiul carpto-dunărean, dar care după repetate incursiuni organizate de Attila, au reușit totuși, în 443, destabilizarea serioasă a Imperiului, obligându-l să plătească un rușinos și substanțial tribut. Au urmat mai apoi gepizii, longobarzii și avarii care după o serie de conflicte au fost înfrânți de Carol cel Mare în 796 și definitiv alungați de către bulgari.

În toată această agitată și complexă perioadă de timp, viața daco-romanilor continuă, în unele cazuri chiar prin conviețui-

²⁰ Doina Benea, *Dacia Sud-Vestică în secolele III-IV*, Editura de Vest, Timișoara, 1996, p.183.

²¹ Sub Dioclețian (284-305) numărul cantonamentelor militare de la Dunăre a crescut, cu posibilitatea de a controla un vast teritoriu aflat în nordul Dunării. I.R., I, pp. 647-665.

rea populației autohtone cu invadatorii²², dar fără a știrbi în niciun fel identitatea lingvistică sau preocupările tradiționale ale daco-romanilor²³. În acest sens menținerea în limba română actuală a unor termeni ce denumesc activități tradiționale precum *agricultura*, *viticultura*, *apicultura* sau găsirea unor unelte agricole²⁴ demonstrează continuitatea practicării acestor ocupații pe teritoriul de la nordul Dunării. Continuă și activă a fost viața în principalele orașe romane, chiar dacă despre organizarea lor politică avem informații destul de incerte, precum pare să fi supraviețuit și o oarecare economie de schimb, mărturisită de prezența unor monede romane de bronz, găsite pe întreg teritoriul fostei provincii până la perioada împăratului Heraclit (610-641)²⁵. Marele prestigiu de care vorbitorii de limbă latină se bucurau pe tot cuprinsul Imperiului ne face să considerăm foarte probabil faptul că limba latină a continuat să se vorbească și după retragerea aureliană. Această superioritate a fost reconfirmată pe arealul carpatic și cu ajutorul creștinismului²⁶, care, deja de la sfârșitul secolului al IV-lea, începu să se răspândească și în rândul triburilor germanice, astfel că latina devine modul cel mai concret de coeziune între membrii unei comunități care aveau, astfel, conștiința unei oarecare superiorități față de populațiile migratoare așezate în același spațiu geografic. Această conștiință a făcut posibilă diferențierea și, într-o oarecare măsură, “depărtarea” latinofonilor de indivizii triburilor invadatoare, creând astfel un mecanism de protecție și de

²² Constantin C. Giurescu – Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și până la 160*, vol. I-II, Editura Științifică, București, 1974, 1976.

²³ Teresa Ferro, *op.cit.* pp. 83-86.

²⁴ Constantin C. Giurescu – Dinu C. Giurescu, *op. cit.* pp. 83-111.

²⁵ *Ibidem*, p. 115.

²⁶ Teresa Ferro, *op.cit.*, p. 83-89.

conservare a propriului sistem de valori, a propriei culturi, a propriului mod de viață, calm și sedentar, în opoziție cu cel al migratorilor.

Conștiința apartenenței la Roma a rămas nestrămutată, iar romanizarea, ce “a pus în rosturi” civilizația geto-dacică, a continuat pe tot parcursul istoriei poporului român. Spațiul carpato-danubian a rămas ca o insulă de latinitate într-o mare de populații aloglote, perpetuând destinul civilizator al latinilor. Considerat un miracol al istoriei, spațiul românesc va rezista în fața diverșilor năvălitori reușind în cele din urmă să devină el însuși purtător de istorie. Născut în inima Europei ca zonă marginală a Imperiului Roman, el a fost părăsit de romani și, pentru multă vreme, lăsat să-și continue drumul, stingher și plin de dificultăți, dar cu toate acestea poporul român a urmărit mereu reluarea legăturilor cu lumea căreia i-a aparținut.

BIBLIOGRAFIE

Benea, Doina, *Dacia Sud-Vestică în secolele III-IV*, Editura de Vest, Timișoara, 1996

Condurachi, Emil, *Miraculoasa lume a tracilor*, în *Strămoșii poporului roman geto-dacii și epoca lor*, coord. C. Popișteanu, București, 1980.

Devoto, Giacomo, *Storia della lingua di Roma*, Editura Cappelli, Bologna, 1991.

Fassel, Luminița, Windisch, Rudolf, Lupi, Gino, *Romania Antica e Moderna Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumäniens*, Balkan-Archiv, Band 9, Wissenschaftliches Verlag A. Lehmann, Würzburg, 1994.

Ferro, Teresa, *Latino e lingue balcaniche nella formazione del romeno*, Cooperativa Universitaria Editrice Catanese di Magistero, Catania, 1992.

Accademia Romana, *Istoria Românilor*, vol. I, Editură Enciclopedică, București, 2001.

Lăzărescu, George, *Prezențe românești în Italia*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.

Macrea, Mihail, *De la Burebista la Dacia postromană*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

Pârvan, Vasile, *Dacia, civilizațiile antice din țările danubiene*, ediția a IV-a, (adnotată și tradusă după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe), Editura Științifică, București, 1967.

RIASSUNTO

L'evoluzione storico-culturale della società del Sud-est dell'Europa è stata strettamente legata ad una serie di fattori dell'ambiente e della storia, dalla capacità di adattarsi al ambiente dell'uomo, dalla forza di creare a questo fine armi, abitazioni e utensili. Questa evoluzione riguarda gli abitati umani posizionati lungo la parallela climatico su quale si trova anche lo spazio dei Carpazi e il processo di occidentalizzazione della civiltà dale nostre terre si delinea sin dall'inizio dell'epoca del ferro tramite la penetrazione degli elementi italici della cosiddetta cultura *villanova*.